

ΣΤΑ ΣΠΛΑΧΝΑ ΤΗΣ ΡΟΔΟΠΗΣ ... ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ, ΜΟΥΣΙΚΗ, ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

«Η ΤΙΜΗ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΥ» – ΕΝΑ ΒΡΑΒΕΥΜΕΝΟ, ΛΗΣΜΟΝΗΜΕΝΟ ΚΑΙ ΑΝΑΚΑΛΥΦΘΕΝ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΤΟΥ ΓΚΕΝΤΣΟ ΣΤΟΕΒ

Αικατερίνη Μαραγκουδάκη
Γκέντσο Μπάνεβ (επιστημονικός υπεύθυνος)

*Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών*

*Ομιλία 5.
Τόπος διεξαγωγής: Πέρουσιτσα*

Ο Γκέντσο Στόεβ (Генчо Стоев) υπήρξε ένας αντικομμουνιστής συγγραφέας που από επιλογή του δεν εισχώρησε στους λογοτεχνικούς κύκλους της εποχής και επομένως δεν έτυχε της αναγνωρισιμότητας και της φήμης που του άρμοζε. Η απόμακρη στάση του συσχετιζόταν με την άρνησή του να ακολουθήσει τις γραμμές του κομμουνιστικού καθεστώτος. Οι περισσότεροι συγγραφείς της εποχής του δήλωναν ευθαρσώς το θαυμασμό τους προς την κυβέρνηση. Εκείνος όχι. «Η τιμή του χρυσού» και η αγάπη του για την ελευθερία αρκετές φορές τον έφεραν αντιμέτωπο με τη θανατική ποινή. Συμμετείχε ενεργά στο βουλγαρικό αντιστασιακό αγώνα κατά του ναζισμού και η φιλοσοφία της ζωής του αποτυπώθηκε ξεκάθαρα και στο δημιουργικό του έργο.

Ο Σβετλοζάρ Ιγκόβ, ένας κριτικός λογοτεχνίας, γράφει αναφορικά με τον Στόεβ ότι «πρώτος κατάλαβε πως οι κακές στιγμές είχαν φύγει, αλλά δυστυχώς ήδη είχαν φτάσει οι κακοί...». Και είχε δίκιο! Τα βιβλία του πότε περνούσαν στο περιθώριο και πότε βρίσκονταν σε περίοπτη θέση. Ο Ιγκόβ το 1990 του απέμεινε το λογοτεχνικό βραβείο και αναφέρθηκε με παρρησία στην πολεμική που δέχτηκε ο συγγραφέας χωρίς όμως να μπει σε λεπτομέρειες. Ο ποιητής Νικόλοφ αναφέρει χαρακτηριστικά : « απ' ότι φαίνεται κάποιος ενδιαφέρεται να ξεχαστεί ο Στόεβ και το έργο του...». Παρ'όλ'αυτά, κατά καιρούς υπήρχαν μεγάλοπνοα σχέδια για το εν λόγω μυθιστόρημα. Παρουσιάστηκαν ευκαιρίες να σπάσει τα στενά όρια της λογοτεχνίας και να μεταβεί στην έβδομη τέχνη. «Πέντε φορές αγόρασαν τα δικαιώματα της «τιμής του χρυσού» από εμένα, αλλά μάλλον με πλήρωσαν για να σωπάσω...» δήλωσε ο Στόεβ στωικά...

Δέκα χρόνια αργότερα, το 2001, του απονεμήθηκε το βαλκανικό βραβείο για το συγκεκριμένο έργο. Το μυθιστόρημα αυτό γράφτηκε το 1965, αλλά ουσιαστικά η λογοτεχνική του αξία αναγνωρίστηκε μετά από 36 χρόνια...και ακριβώς την επόμενη χρονιά ξαναπέρασε στη λήθη μαζί με το θάνατο του δημιουργού του το 2002...

Λίγο πριν πεθάνει, σε μια συνέντευξή του είχε πει χαρακτηριστικά : «Οι αναγνώστες λιγοστεύουν, συρρικνώνουμε ως έθνος, γι' αυτό πρέπει να επιλέγουμε προσεκτικά τα βουλγαρικά βιβλία για να μην τα αφήσουμε να χαθούν από τις νέες γενιές των Βούλγαρων». Αυτή η προτροπή - συμβουλή θα έπρεπε να υιοθετείται από όλους, από κάθε μικρό έθνος.

Δυστυχώς το συγκεκριμένο μυθιστόρημα έχει σταματήσει να επανεκδίδεται εδώ και χρόνια. Δεν έχει συμπεριληφθεί σε καμία σχολική εκπαιδευτική συλλογή παρά το ιστορικό του περιεχόμενο. Όλοι θα περίμεναν να έβρισκαν το όνομά του Στόεβ σε κάποια πλατεία ή κάποιο δρόμο της Πέρουσιτσα ή έστω για το τυπικό του θέματος να είχε ανακηρυχθεί επίτιμος

πολίτης της. Κι όμως ο τόπος που αναδείχθηκε και τιμήθηκε τόσο πολύ μέσα από το έργο του, πρώτος τον λησμόνησε.

Γενικότερα, ο Στόεβ έζησε σε μια εποχή που η λογοκρισία εφαρμόζονταν σκληρά. Τότε αποφάσισε να γράψει ένα μυθιστόρημα που δεν θα περιόριζε την εκφραστικότητά του, ούτε θα αντετίθετο στις αρχές του. Βρίσκοντας ερείσματα στα πραγματικά γεγονότα της απελευθερωτικής επανάστασης του Απρίλη, αποδεσμεύει και τη δική του ψυχή. Η λογοκρισία της εποχής δεν μπορεί να του θέσει φραγμούς, αφού ο μύθος είναι ιστορικά τεκμηριωμένος. Ο Στόεβ όμως ταυτόχρονα πέρασε έμμεσα πολύπλευρα μηνύματα και κυρίως συγκαλυμμένα αντικαθεστωτικά.

Το εν λόγω μυθιστόρημα πρόκειται για ένα έργο άκρως φιλοσοφημένο. Ο πυρήνας του περιστρέφεται φαινομενικά γύρω από την έννοια του πλούτου (του χρυσού) ως βασικού ρυθμιστή της ιστορίας, της δυναμικής της κοινωνίας και εν συνεχεία των ανθρώπινων σχέσεων. Κι όμως ο αναγνώστης εντυπωσιάζεται με την τόσο καθημερινή, προσιτή, αλλά και πολύπλευρη θεώρηση του ζητήματος που με λογικό ειρμό εν τέλει καταλήγει σε άλλα βαθύτερα συμπεράσματα. Οι πρωταγωνιστές του βιβλίου είναι λίγοι, αλλά ο καθένας τους αντιπροσωπευτικός για κάθε χαρακτήρα ανθρώπου. Μέσα από τη στάση και τις επιλογές των ηρώων, ο αναγνώστης δύναται να κατανοήσει κάθε πτυχή της ζωής και της απόφασής του, να έρθει αντιμέτωπος με αντιξοότητες και αδιέξοδα που ουδέποτε είχε φανταστεί και κυρίως να νιώσει πρωτόγνωρες συναισθηματικές φορτίσεις. Οι ήρωες αρχικά, αν και παρουσιάζονται εντελώς διαφορετικοί μεταξύ τους, στο τέλος όλοι επιζητούν ακριβώς το ίδιο, το δικαίωμα στην αξιοπρέπεια και την καθαρή συνείδηση. Διάγουν μονοπάτια ξεχωριστά, εντούτοις καταλήγουν στο ίδιο. Φαινομενικά η οικονομική ευρωστία (στη συγκεκριμένη περίπτωση η κατοχή χρυσού) εξασφάλιζε την υπερηφάνεια, μια σχετική ασφάλεια, τη δύναμη και την αξιοπρέπεια. Ο συγγραφέας όμως απέδειξε περίτρανα το αντίθετο! Η ελευθερία, είτε αυτή περιλαμβάνει την αρχή της αυτοδιάθεσης ή την παρρησία λόγου ή την ελευθερία της πίστης ή οποιαδήποτε άλλη μορφή της, δεν εξαγοράζεται με χρήματα. Περιστασιακά και εφήμερα ίσως. Μόνιμα ποτέ.

Το οικονομικό στοιχείο ανέκαθεν ρύθμιζε τη δυναμική των ανθρώπινων σχέσεων, παρ' όλ' αυτά ο Στόεβ μας υποδεικνύει ότι κάποια μη μετρήσιμα πράγματα έχουν υπέρογκη σημασία κι ας μην είναι ευδιάκριτα εκ των προτέρων. Η ωριμότητα για τη διεκδίκηση της ελευθερίας μοιάζει μια διαδικασία σύνθετη και πολύπλευρη. Ο Δάσκαλος, ένας ήρωας του έργου, μαχόταν για αυτήν από αίσθημα καθήκοντος, οι συνεργάτες του μιμούνταν το παράδειγμά του και εμπνέονταν από τα λόγια του, η γριά χατζήνα προάσπιζε την αξιοπρέπειά της, ενώ για τον περισσότερο κόσμο δεν ήταν τίποτε άλλο παρά μια αναπόφευκτη μοιραία δοκιμασία που έπρεπε να γίνει. Εκ πρώτης όψεως όλες οι συμπεριφορές μοιάζουν να πηγάζουν από διαφορετικά αίτια. Στην ουσία όμως η τιμή του καθενός είναι ο πραγματικός λόγος που εισέρχεται κάποιος στο μονόδρομο αυτό.

Γεγονότα του παρελθόντος στο μυθιστόρημα του Στόεβ αποκτούν πλέον μια σύγχρονη σημασία. Ίσως ένας από τους στόχους του συγγραφέα να περιλάμβανε και τον παραδειγματισμό των σύγχρονων γενεών. Η ιστορία δεν επαναλαμβάνεται και ίσως να μην διδάσκει και τίποτα, όπως πολλοί ισχυρίζονται. Αυτό όμως που αναμφισβήτητα επαναλαμβάνεται διηνεκώς είναι η ανθρώπινη συμπεριφορά κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες.

Οι σύγχρονοι του Στόεβ μπορούν να ταυτιστούν με τους ήρωες του βιβλίου. Εξάλλου, ο συγγραφέας δεν τους κατέστησε απρόσιτους, ούτε τους εξιδανίκευσε από την πρώτη στιγμή. Όλοι έχουν τα ελαττώματά τους, τις αδυναμίες τους, τα πάθη τους και φυσικά τα κρυμμένα μυστικά τους. Ο συγγραφέας μας επιτρέπει να ακούσουμε ακόμη και τις πιο ενδόμυχες σκέψεις τους. Στο αναγνωστικό κοινό τότε ξεδιπλώνονται τα προτερήματά τους και τότε αμαυρώνονται με μια και μοναδική πράξη, με μια απλή κουβέντα ή έστω με μια στιγμιαία σκέψη. Εδώ έγκειται και μια σημαντική ταύτιση του αναγνώστη με το βιβλίο. Μας δείχνει πως μέσα στο καλό κρύβεται πάντα λίγο κακό και αντιστρόφως.

Οι ήρωες του βιβλίου είναι κυρίαρχοι των πράξεών τους και αυτό θεωρείται πολυσήμαντο. Η τύχη παύει να αποτελεί αστάθμητο παράγοντα και η μοιρολατρία δεν έχει θέση στη ζωή κανενός. Το μέλλον διαγράφεται όπως το έχουν καθορίσει οι ίδιοι ακόμη κι αν οι επιλογές τους πάρθηκαν μέσα σε κλίμα πίεσης, αμφιβολίας, στεναχώριας, φόβου και αγωνίας. Ακόμη και ένας φαινομενικά φιλάσθετος, αδύναμος άνθρωπος, είτε ανατομικά (όπως ο Δάσκαλος) είτε ηλικιακά (η γριά χατζήνα), μπορεί να εμπνεύσει τους γύρω του με τα λόγια ή τις πράξεις του. Ο χρυσός πλέον δεν ορίζει τη δύναμη και την αξιοπρέπεια όπως αρχικά φαίνεται, αλλά η καθαρή συνείδηση και η αυτοθυσία για αγαθούς σκοπούς. Εξάλλου, στη ζωή δεν είναι όλα όπως φαίνονται...

Ένας κατακτητής, στην προκειμένη Οθωμανός (ο Ισμαήλ Αγάς, ένας από τους κεντρικούς ήρωες), δύναται να τρέφει αληθινά αισθήματα φιλίας για έναν υπόδουλο Βούλγαρο (τον Χατζή Βράνιο), κι ας φαίνεται παράδοξο την ίδια στιγμή που ένας ομόθρησκος Πομάκος δηλώνει «φίλος» και σύμμαχος του Τούρκου, αλλά στην ουσία δεν ισχύει. Το φαίνεσθαι ανέκαθεν ενυπήρχε σε κάθε κοινωνία, ακόμη και σήμερα. Οτιδήποτε τυγχάνει να έχει την ταμπέλα του κακού ή του καλού, αυτομάτως δεν το καθιστά αληθές. Η διαφορούμενη υπόσταση των ανθρώπων και των συμπεριφορών τους ξεδιπλώνονται υπέροχα μέσα στην ιστορία του βιβλίου. Αρνητικοί χαρακτήρες (όπως ο Ισμαήλ Αγάς) εν κατακλείδι κερδίζουν τη συμπάθεια των αναγνωστών και καταστρατηγούν κάθε στερεότυπη εντύπωση. Στην ελληνική λογοτεχνία –αν δεν υπάρχει– τουλάχιστον σπανίζει η σκιαγράφηση Οθωμανού ήρωα με καλή πλευρά χαρακτήρα. Αναμφίβολα το σημείο αυτό συγκεντρώνει την προσοχή του Έλληνα αναγνώστη, αφού ο Τούρκος κατά την ελληνική λογοτεχνική παράδοση είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τη σκληρότητα και τη βιαιότητα που αρμόζει σε έναν αλλόθρησκο, βάρβαρο κατακτητή.

Τροφή για σκέψη και προβληματισμό όλο το έργο και κυρίως σε μια εποχή που το σταλινικό καθεστώς πρόβαλε τον ηθικό και κατ' επίφαση αλτρονιστικό του χαρακτήρα. Οι ομοιότητες της οθωμανικής κατοχής με την πολιτική κατάσταση που επικρατεί την εποχή του Στόεβ (και ίσως σε κάθε εποχή) είναι άπειρες και ο τίτλος του πιο επίκαιρος από ποτέ. Στην υλιστική εποχή που ζούμε αυτό που έχει σημασία τι είναι; η τιμή του χρήματος ή της αξιοπρέπειας;

Μερικά χωρία από το βιβλίο που σίγουρα δεν αφήνουν αδιάφορο κανένα αναγνώστη: «Οι πιο ρημαγμένες είναι οι χώρες, που γι' αυτές δεν πέθανε κανείς και οι πιο γεμάτες κόσμος είναι εκείνες, που πεθάνανε γι' αυτές οι νοικοκυραίοι τους. Αυτές είναι αγιασμένες». «Κι αλήθεια πως να ανθίσουν ζουμπούλια σε τέτοιους καιρούς; ...τα λουλούδια είχαν χαθεί από καιρό, δε θα τα δει ποτέ πια, και είναι ζήτημα αν τα δουν κι άλλοι ύστερα απ' αυτήν». «Για να αποχτήσουμε τη λευτεριά μας πρέπει να χυθεί πολύ αίμα...οι μισοί Βούλγαροι θα χαθούν. Για ξένη βοήθεια δεν έχουμε πολλές ελπίδες». «...Όταν έκανα λεηλασίες, έλεγα μέσα μου: αν δεν με σκοτώσουν αυτοί οι άνθρωποι, θα πει πως έτσι τους ταιριάζει...». «Ήτανε Πάσχα και για πρώτη φορά σε αυτή τη γιορτή του θεού οι νέοι χαιρετιούνταν με το 'η Βουλγαρία Ανέστη'». «...Θα ήθελα να μαζέψω όλα τα τραγούδια, τους θρύλους και τα παραμύθια από τους κάμπους και τα βουνά...να σκαλίσω το παρελθόν, όσο γίνεται πιο βαθιά, γιατί εκείνοι που θέλουν να φτιάξουν κράτος πρέπει να ξέρουν πολλά και πιο πολύ απ' όλα – ποιος τρώει τα φασόλια του έθνους». «Ήξερα πως μόνο με σοφίες η λευτεριά δεν αποχτιέται...»

Το μέλλον κάθε λαού ή μεμονωμένου ανθρώπου καθορίζεται αποκλειστικά και μόνο από τις δυνάμεις του και τις επιλογές του. Φυσικά όλα έχουν ένα τίμημα και συνήθως ακριβό. Η ιστορία του χρυσού δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια υπερτιμημένη ιστορία αλληλοσπαραγμού και πόνου, ακριβώς όμως το ίδιο συμβαίνει και με την ιστορία της ελευθερίας... μόνο που η δεύτερη δεν είναι υπερτιμημένη, καθώς εξασφαλίζει αέναα αξιοπρέπεια, υπερηφάνεια και υστεροφημία...

Μαθαίνουμε από τον συγγραφέα πως οι κάτοικοι της Πέρουσιτσα και των γύρω οικισμών συνήθιζαν να βάζουν τα σπίτια στους για τον εορτασμό του Πάσχα, κάτι που ισχύει και σήμερα στην ύπαιθρο, ελληνική ή βουλγαρική. Παρ' όλο που κάποια χωριά ήταν

τουρκόφωνα, όπως η Ούστινα, υπήρχε ένα είδος σεβασμού και ανοχής στις θρησκευτικές εορτές και στις προετοιμασίες τους. Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός πως Τούρκοι υψηλόβαθμοι ανταλλάσσουν επισκέψεις με χριστιανούς βουλγαρικής καταγωγής. Τηρείται ένα τυπικό υποδοχής που υποδηλώνει την ταξική διαφορά, εντούτοις οι επισκέψεις εκτυλίσσονται σε φιλική ατμόσφαιρα και οικειότητα και προσδίδουν κύρος στο χριστιανό οικοδεσπότη. Συγχρόνως, πουθενά στο βιβλίο δεν υπήρξε αναφορά για κάποια αποδοκιμασία ή εμπαιγμό σχετικά με τη φιλία αλλόθρησκων και δη κατακτητών-υπόδουλων σε περίοδο ηρεμίας και σχετικής ειρήνης. Μάλιστα το βιβλίο δείχνει έναν Οθωμανό αξιωματούχο να τιμά τον ορθόδοξο Βούλγαρο φίλο του και τον θάβει στον κήπο του σπιτιού του.

Πληροφορούμαστε ότι τα περισσότερα σπίτια ήταν χαμηλά με κεραμιδένιες σκεπές που είχαν αστρέχα (γείσο) και χαγιάτια. Ακόμη και οι πόρτες τους ήταν χαμηλού ύψους. Διέθεταν κήπους με λουλούδια ή φυτεμένα λαχανικά και ποτιστικό αυλάκι (βραγιές). Βασικό στοιχείο και το πηγάδι για τις ανάγκες της οικίας. Κοντά στο πηγάδι τοποθετούσαν και τα ξύλινα βαρέλια με το κρασί της χρονιάς. Υπήρχε όμως και κελάρι με σταθερή θερμοκρασία χειμώνα-καλοκαίρι για τα τρόφιμα και την ωρίμανση του κρασιού.

Ταυτόχρονα, επικρατούσε το συνήθειο να κρύβουν τιμαλφή σε διάφορες τοποθεσίες και κρυψώνες είτε μέσα στο σπίτι, είτε εκτός, αλλά πάντα εντός της ιδιοκτησίας. Τελικά κάποιες συνήθειες αναβιώνουν έως τις μέρες μας! Λέγεται επίσης ότι τις χρυσές λίρες τις μετρούσαν νύχτα και στα σκοτεινά, προφανώς για λόγους ασφαλείας.

Πληθώρα λαογραφικών στοιχείων, όπως χρηστικών αντικειμένων, ενδυμάτων ή πρακτικών της εποχής απαριθμούνται στο βιβλίο. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα ποτούρια (είδος παντελονιού ή βράκας), τα γαϊτάνια (κοτσίδες από μετάξι, βαμβακερό ή μάλλινο που κοσμούσαν τα ρούχα και κυρίως τα μανίκια), τις μπατανίες (είδος υφαντής κουβέρτας), τα γιαταγάνια (μακρύ μαχαίρι ή κοντό σπαθί, καμπυλωτό στην άκρη και χωρίς προστατευτικό για το χέρι), το κουρασάνι (είδος κονιάματος, δηλαδή οικοδομικού υλικού), τις ζεσταμένες πέτρες που τοποθετούνταν στα πόδια κατά την κατάκλιση προκειμένου να ανακουφιστεί κάποιος από την ορθοστασία και την ταλαιπωρία της ημέρας, κ.ά.

Συνάμα, το κείμενο μας παραθέτει και αρκετές πληροφορίες σχετικά με τη νοοτροπία που επικρατούσε τότε. Για παράδειγμα ήταν συνήθης η πεποίθηση πως κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού τα άνθη του θυμαριού βοηθούσαν τις κοπέλες να τεκνοποιήσουν. Εν συνεχεία μαθαίνουμε πως οι μετακινήσεις των ανθρώπων διεξάγονταν με καρότσες, άλογα και κάρα, ωστόσο είθισται να ξεπεζεύουν οι Βούλγαροι, όταν συναντιόντουσαν με Οθωμανό, καθώς «στους Τούρκους κακοφαινόταν να βλέπουν το ραγιά με άλογα». Επίσης, γίνεται λόγος για τις λίρες. Θεωρούνταν μεγάλη «αμαρτία» να τις πάρει στην κατοχή του ξένος ή να τις κλέψει, αφού αντιπροσώπευαν το μόχθο και τις στερήσεις μιας οικογένειας και επομένως έπρεπε να μείνουν σε αυτήν. Όταν όμως ο έχων τις λίρες σκοτωθεί ή πεθάνει αιφνιδίως, ανήκουν δικαιωματικά σε οποιονδήποτε τις βρει πρώτος. Εννοείται ότι για τους Οθωμανούς αξιωματούχους δεν ίσχυε ο εν λόγω κανόνας, ωστόσο φαίνεται να τον τηρούσαν οικειοθελώς. Εν κατακλείδι, η άγνοια της τουρκικής γλώσσας ή η μη χρήση της ενώπιον Οθωμανού δήλωνε επιδεικτική περιφρόνηση της εξουσίας του ή έκρυβε άλλη πολιτική σκοπιμότητα. Ήταν μια συνηθισμένη απαξιοτική τακτική που ακολουθούσαν οι Ταμρασλήδες.

Οι Ταμρασλήδες είναι οι γνωστοί Πομάκοι. Γίνεται μνεία και εκτενής περιγραφή τους στο βιβλίο σε αρκετά σημεία. Παρουσιάζονται ως βουνίσιοι, γεροδεμένοι, πάντα έφιπποι, με ανοιχτόχρωμη επιδερμίδα και ξανθά μαλλιά. Φορούν μαύρα ρούχα από σκουτί και όχι γκριζα όπως οι υπόλοιποι ορεσίβιοι. Σημαντικό στοιχείο η γλώσσα τους. Μιλούν μόνο τη βουλγαρική. Αν και μουσουλμανικής πίστης και σύμμαχοι των Οθωμανών δεν τρέφουν ιδιαίτερη συμπάθεια στο πρόσωπό τους. Αξίζει να σημειωθεί πως μετά τους ρωσοτουρκικούς πολέμους δημιούργησαν ένα βραχύβιο κράτος που σύντομα όμως περιήλθε στην κατοχή των Οθωμανών.

Βιβλιογραφία:

Στόεφ 1978: Γκέτζο Στόεφ. Η τιμή του χρυσού, μτφ. Κώστας Σιαπέρας, Βιβλιοθήκη Βουλγαρικής Λογοτεχνίας, αρ. 7. Θεσσαλονίκη: Ποσειδώνας, 1978

Стоев 1975(1965): Генчо Стоев. Цената на златото. Лош ден. София, 1975, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=158&WorkID=4293&Level=1>